

УДК 343.13

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ЗАКОННОГО АРЕШТУ АБО ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ЗА НЕВИКОНАННЯ ЗАКОННОГО ПРИПISУ СУДУ, АБО ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ БУДЬ-ЯКОГО ОБОВ'ЯЗКУ, ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ

Волков К.Д., аспірант
Національна академія прокуратури України

Стаття присвячена дослідженню особливостей інституту законного затримання або взяття під варту (арешт) особи за невиконання законного припису суду, або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом.

Ключові слова: права людини, право на свободу та особисту недоторканність, практика Європейського суду з прав людини, затримання.

Стаття посвящена исследованию особенностей института законного задержания или заключения под стражу (арест) лица за неисполнение вынесенного в соответствии с законом решения суда, или с целью обеспечения исполнения любого обязательства, предписанного законом.

Ключевые слова: права человека, право на свободу и личную неприкосновенность, практика Европейского суда по правам человека, задержание.

Volkov K.D. FEATURES OF INSTITUTE THE LAWFUL ARREST OR DETENTION OF A PERSON FOR NON-COMPLIANCE WITH LAWFUL ORDER OF A COURT OR IN ORDER TO SECURE FULFILMENT OF ANY OBLIGATION PRESCRIBED BY LAW

The article is devoted to research features of institute lawful arrest or detention of a person for non-compliance with lawful order of a court or in order to secure fulfilment of any obligation prescribed by law.

Ключові слова: human rights, right to liberty and security, practice of European Court of Human Rights, arrest or detention.

Постановка проблеми. Сучасне реформування кримінального процесу України пов'язане з активною імплементацією не тільки положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), а й практики Європейського суду з прав людини (далі – Суд). Серед основних прав людини, гарантованих Конвенцією, особливе місце посідає право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 Конвенції) [1]. Порушення зазначеного права постійно стає предметом розгляду Суду, у зв'язку з чим глибокий аналіз та дослідження практики Суду дозволяє якісно та ґрунтовно визначити ключові аспекти правильного застосування положень Конвенції та удосконалення чинного законодавства. При цьому однією з найменш досліджених підстав обмеження встановленого права є застосування законного арешту або затримання особи за невиконання законного припису суду, або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом, що і обумовило актуальність роботи.

Метою статті є дослідження особливостей інституту законного арешту або затримання особи за невиконання законного припису суду, або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 5 Конвенції визначає, що

кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути позбавлений свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом: а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом; б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду, або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом; в) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення, чи її втечі після його вчинення; г) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру, або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу; д) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг; е) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну, чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

Варто відмітити, що інститут законного арешту або затримання особи за не-

виконання законного припису суду, або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом, на думку дослідників знаходиться поза межами кримінального процесу, однак пов'язаний з ним [2, с. 59]. Навіть незважаючи на такий підхід, вважаємо, що залишення поза увагою зазначеного інституту може негативно вплинути на дослідження особливостей забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у кримінальному провадженні.

Додамо, що практика Суду, що може допомогти з'ясувати особливості інституту, що досліджується, не така вже й велика в порівнянні з іншими підставами обмеження права на свободу та особисту недоторканність, визначених у ст. 5 Конвенції. А тому варто перейти до аналізу найбільш цікавих справ Суду.

Так, у справі «Енгель та інші проти Нідерландів» [3] Суд визначив, що попередній арешт пана Енгеля, в свою чергу, як це абсолютно очевидно, не потрапляє в рамки, встановлені п. 1 ст. 5 Конвенції. Суд вирішив, що слова «забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом» відносяться тільки до тих випадків, коли закон дозволяє затримання особи, щоб змусити виконати особливе і конкретне зобов'язання, яке до цього моменту не виконувало. Широке тлумачення спричинило б наслідки, несумісні з принципом верховенства права, що лежить в основі всієї Конвенції.

У справі «Чюлла проти Італії» [4] уряд не намагався довести, що мало місце «невиконання ... припису суду», а стверджував, що арешт п. Чюлли і тримання його під вартою мали на меті «забезпечити виконання зобов'язання, встановленого законом». Ці останні слова встановлюють факт існування специфічного і чіткого зобов'язання, що накладається на відповідну особу. Однак само по собі специфічне і чітке зобов'язання переїхати і проживати в указаному населеному пункті з'явилося лише 24 травня 1984 року, а не 8 травня 1984 року, коли було ухвалене оскаржуване рішення. Таким чином, мало місце порушення підп. б п. 1 ст. 5 Конвенції.

У рішенні по справі «Новічка проти Польщі» [5] Суд зауважив, що до моменту зустрічі із психіатрами п. Новічка протягом восьми днів перебувала в ув'язненні. Перше її обстеження було проведене на дев'ятий день. Другому обстеженню п. Новічкою передувало 28 днів ув'язнення. Суд дійшов висновку, що існування таких періодів у двох випадках не може узгоджуватися із прагненням органів влади негайно припинити особу виконати покладений на неї

судом обов'язок. Більше того, посилання уряду Польщі на виключно технічні причини затримки з обстеженням не могли виправдати перебування п. Новічкою під вартою. Беручи до уваги тривалість ув'язнення, Суд дійшов висновку, що органи державної влади не зуміли віднайти справедливий баланс між важливістю негайного виконання покладеного на особу судом обов'язку та необхідністю дотримання її права на свободу. Суд також відзначив, що хоча перше обстеження п. Новічкою було завершено 2 листопада 1994 року, її було звільнено з-під варти лише наступного дня. У другому ж випадку вона перебувала під вартою ще вісім днів після закінчення обстеження. Уряд не зміг пояснити причини таких затримок. Отже, Суд дійшов висновку про те, що такі затримання п. Новічкою не підпадали під дію підп. б п. 1 ст. 5 Конвенції.

У свою чергу, у справі «Василева проти Данії» [6] жінка 1928 року народження вступила в суперечку з контролером, який звинуватив її в тому, що вона їхала без дійсного квитка. Коли він став виписувати штрафну квитанцію, вона відмовилася назвати себе, у зв'язку з чим контролер викликав поліцію. Заявницю було затримано о 9:30 вечора 11 серпня 1995 року з огляду на те, що вона відмовилася виконати обов'язок з повідомлення, на вимогу поліції, інформації про свою особу, як це передбачено ст. 750 Закону «Про судочинство», що такий обов'язок вона погодилася виконати лише 10:45 ранку 12 серпня 1995 року, і що одразу після цього її було звільнено. Це означає, що заявницю затримали з метою нібито «забезпечення виконання» обов'язку, як це передбачає підп. б п. 1 ст. 5 Конвенції, і що її було звільнено одразу після того, як цей обов'язок було виконано. У цій справі Суд мав визначити, чи було за обставин цієї справи забезпечено відповідну рівновагу між значимістю, яку має в демократичному суспільстві виконання такого обов'язку взагалі, та значимістю права на свободу. При цьому Суд мав урахувати такі фактори: характер обов'язку, що впливає з відповідного законодавства, і, зокрема, його основна мета й завдання; особа, яку затримали, та конкретні обставини, які призвели до її затримання; та тривалість перебування цієї особи в умовах затримання. У цій справі Суд нагадав, що підп. б п. 1 ст. 5 Конвенції дозволяє здійснювати затримання лише для «забезпечення виконання» передбаченого законом обов'язку. Це означає, що, принаймні, має існувати факт невиконання особою покладеного на неї обов'язку, а затримання має здійснюватися з метою забезпечення його виконання, і такий захід не може мати ка-

рального характеру. Одразу після того, як відповідний обов'язок виконано, підстава для затримання за підп. б п. 1 ст. 5 Конвенції зникає. Нарешті, має бути встановлений баланс між важливістю забезпечити негайне виконання обов'язку, про який йде мова, та значимістю права на свободу. На підставі викладеного Суд вирішив, що допущено порушення п. 1 ст. 5 Конвенції.

У справі «Сааді проти Сполученого Королівства» [7] Суд висловив позицію, що затримання громадянина є такою серйозною мірою, що воно може бути виправдане тільки як крайній захід в тих випадках, коли влада розглянула можливість застосування інших, менш суворих заходів і визнала їх недостатніми для забезпечення особистих і суспільних інтересів, які можуть вимагати, щоб відповідна особа була б піддана затриманню. Більш того, принцип пропорційності прийнятих державою заходів до того ж диктує, що в тих випадках, коли затримання належить забезпечити владою виконання якогось зобов'язання, передбаченого законом, має бути дотриманий баланс між важливістю негайного виконання такого зобов'язання в демократичному суспільстві і важливістю прав людини на свободу.

У справі «Осипенко проти України» [8] Суд нагадав, що згідно з підп. б п. 1 ст. 5 Конвенції затримання особи дозволяється лише «для забезпечення виконання обов'язку, встановленого законом». Це означає, що принаймні має існувати якийсь невиконаний обов'язок, покладений на відповідну особу, і що затримання цієї особи має служити меті забезпечення виконання такого обов'язку та не повинно мати карального характеру. Одразу після того, як відповідний обов'язок виконано, підстава для затримання, передбачена підп. б п. 1 ст. 5 Конвенції, припиняє своє існування. Крім того, необхідно забезпечувати баланс між важливими для демократичного суспільства інтересами забезпечення негайного виконання відповідного обов'язку та забезпечення права на свободу. Важливими чинниками забезпечення такого балансу є характер і мета обов'язку, затримана особа, конкретні обставини, які призвели до її затримання, і тривалість. Суд зазначив, що протягом періоду, який розглядається, заявника тримали у відділі міліції виключно задля двох цілей: для допиту у зв'язку зі смертю пана К., і для допиту у зв'язку з бійкою в кафе.

У справі «Ходорковський проти Росії» [9] заявник був заарештований у відповідності з російським законодавством, яке допускає затримання свідка, який не з'явився на допит без поважної причини. При цьому ніяке затримання не може бути необґрунтованим

і допускається тільки за умови, що запропонований законом обов'язок не може бути виконаний іншим чином. Хоча з формальної точки зору заявник не з'явився на допит і, отже, не виконав своє зобов'язання перед державою, Суд не міг погодитися з тим, що така підстава було достатнім для його насильницького приводу в Москву наступного ранку, а також з тим, які методи були для цього вибрані. По-перше, неясно, чому слідчий не міг почекати три дні до повернення заявника до Москви, враховуючи, що слідство у справі вже велося кілька місяців, і що попередня поведінка заявника не давала підстав для будь-яких законних побоювань, що він не з'явиться на допит після свого повернення. Крім цього, заявник був затриманий як небезпечний злочинець, а не як звичайний свідок, і відразу після його допиту прокуратура звернулася до суду з 9-сторінковим клопотанням про взяття заявника під варту. Такий розвиток подій дає підставу припустити, що прокурор у дійсності підготувався до цього заздалегідь і хотів затримати заявника як підозрюваного, а не просто для допиту як свідка. Враховуючи, що затримання заявника, якщо воно було вчинене з іншої причини, ніж причина, зазначена офіційно, було незаконним, затримання в Новосибірську суперечить підп. б п. 1 ст. 5 Конвенції.

Останні наведені рішення Суду – «Осипенко проти України» та «Ходорковський проти Росії», фактично спростовують думку дослідників, наведену вище, що інститут законного арешту або затримання особи за невиконання законного припису суду, або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом, знаходиться поза межами кримінального процесу, адже, як бачимо, обидва рішення прямо стосуються сфери кримінального провадження.

Висновки. Враховуючи викладене, критеріями застосування інституту законного арешту або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом, є: 1) особа має обов'язок виконати особливе і конкретне зобов'язання, яке вона до цього моменту не виконувала; 2) зобов'язання мають виникнути до застосування до особи арешту чи затримання; 3) має бути дотриманий справедливий баланс між важливістю негайного виконання покладеного на особу судом обов'язку та необхідністю дотримання її права на свободу; 4) важливими чинниками забезпечення такого балансу є характер і мета обов'язку, затримана особа, конкретні обставини, які призвели до її затримання, і тривалість затримання;

5) у зв'язку з чим суд під час прийняття рішення про арешт чи затримання має врахувати такі обставини: характер обов'язку, що випливає з відповідного законодавства, і, зокрема, його основна мета й завдання; особа, яку затримали, та конкретні обставини, які призвели до її затримання; тривалість перебування цієї особи в умовах затримання; 6) має існувати факт невиконання особою покладеного на неї обов'язку, а затримання має здійснюватися з метою забезпечення його виконання, і такий захід не може мати карального характеру; 7) одразу після того, як відповідний обов'язок виконано, підстава для затримання за підп. б п. 1 ст. 5 Конвенції зникає.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения / Под общ. ред. д. ю. н., проф. В.А. Туманова и д. ю. н., проф. Л.М. Энтина. – М. : Издательство НОРМА, 2002. – 336 с.
3. Енгель та інші проти Нідерландів: рішення Європейського суду з прав людини (заяви №№ 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72) від 8 червня 1976 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx?i=001-57460#%7B%22itemid%22%3A%22001-57460%22%7D>.
4. Чюлла проти Італії: рішення Європейського суду з прав людини (заява № 11152/84) від 22 лютого 1989 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx?i=001-57460#%7B%22itemid%22%3A%22001-57460%22%7D>.
5. Новицька проти Польщі: рішення Європейського суду з прав людини (заява № 30218/96) від 3 березня 2003 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx?i=001-60791#%7B%22languageisocode%22%3A%22ENG%22%2C%22appid%22%3A%2230218/96%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-60791%22%7D>.
6. Василева проти Данії: рішення Європейського суду з прав людини (заява № 52792/99) від 25 грудня 2003 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx?i=00161309#%7B%22itemid%22%3A%22001-61309%22%7D>.
7. Сааді проти Сполученого Королівства : рішення Європейського суду з прав людини (заява № 13229/03) від 29 січня 2008 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx?i=001-84709#%7B%22itemid%22%3A%22001-84709%22%7D>.
8. Осипенко проти України : рішення Європейського суду з прав людини (заява № 4634/04) від 9 лютого 2011 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx?i=001101676#%7B%22itemid%22%3A%22001-101676%22%7D>.
9. Ходорковський проти Росії: рішення Європейського суду з прав людини (заява № 5829/04) від 28 листопада 2011 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx?i=001-104983#%7B%22itemid%22%3A%22001-104983%22%7D>.